ಡಾ|| ರಾಜಾರಾಮ ಹೆಗಡೆ *

ಬನವಾಸಿ ನಾಗರಖಂಡ ಹಾಗೂ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲನೆಗೆ ಒಳಗಾದ ಪ್ರದೇಶವು ಈಗಿನ ಶಿವಮೊಗ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆ ಶಿಕಾರಿಪುರ ಹಾಗೂ ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕುಗಳಲ್ಲೂ, ಧಾರವಾಢ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನಲ್ಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೦ ರಿಂದ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಕಾಲಾವಧಿಗೆ ಸೇರಿಸಬಹುದಾದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾಗರಖಂಡ-೭೦ ಎಂಬ ಭಾಗವು ಬಂದಳಿಕೆಯಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಸುಮಾರು ೧೦ ಕಿ.ಮೀ. ಪರಧಿಯವರೆಗೆ ಹಬ್ಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಜಿಡ್ಡುಳಿಗೆಯೂ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಎಡವಟ್ಟಿ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳೂ ಇದ್ದವೆಂದು ಶಾಸನಗಳ ಮೂಲಕ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ವರದಾ ನದಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಕುಮುದ್ವತೀ ನದಿಯೂ ಹರಿಯುತ್ತಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦೦ದ ಭಾಗಗಳಾಗಿದ್ದವು. (ನಕ್ಷೆ ೧ನ್ನು ನೋಡಿ)

ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಾಸನಾಧಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಆಧಾರಗಳು ಸೂಚಿಸುವಂತೇ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦-೧೧ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಮಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸುವ ಕೆಲಸ ಭರದಿಂದ ನಡೆಯಿತು. ಈ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಮಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ತೀರ ಅಲ್ಪ ಆಧಾರ ಇದೆ. ಶಾಸನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಆಧಾರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದವು ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದಲೇ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದ್ದವು[1]. ಬಾದಾಮಿ, ಚಾಳುಕ್ಯ ಹಾಗೂ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಮಯ ದೇವಾಲಯಗಳೋ, ಇಲ್ಲ ಶಿಲಾಶಿಲ್ಪಗಳ ಭಾಗವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇದ್ದವು[2]. ಆದರೆ ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ನಂತರ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಚಟುವಟಿಕೆ ಕರ್ನಾಟಕದ ಇತರ ಭಾಗಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಸೋಜಿಗ ಎನ್ನುವಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಆಗಿದೆ. ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗವು ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦೦ದ ತಿರುಳಾಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಇರುವ ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ನಗರವಾಗಿ ಬನವಾಸಿ ೧೨೦೦೦ದ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಕೆರೆ ನೀರಾವರಿ ಹಾಗೂ ಕೃಷಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಪಾರ-ವಾಣಿಜ್ಯ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಲುಪಿತು. ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ನೂರಾರು ಕೆರೆಗಳು, ಹಳ್ಳಿಗಳು, ದೇವಾಲಯಗಳು, ವೃತ್ತಿಗಳು, ಕರಗಳು, ವರ್ತಕರು ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ

---

*ಇತಿಹಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಭಾಗ, ಕುವೆಂಪು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ, ಬಿ. ಆರ್. ಪ್ರಾಜೆಕ್ಟ್, ಶಿವಮೊಗ್ಗ.

1. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯ ಕರ್ನಾಟಿಕ, ಸಂಪುಟ ೭, ಬಿ.ಎಲ್.ರೈಸ್ (ಸಂಪಾದಕರು)ಶಿಕಾರಿಪುರ ನಂ.176(ತಾಳಗುಂದ)ಹಾಗೂ 263 (ಮಳವಳ್ಳಿ). ಈ ಶಾಸನಗಳು ಈ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅ. ಸುಂದರ ಹಿಸ್ಟರಿ ಆಫ್ ಕರ್ನಾಟಕ, ಪ್ರಿ ಗಂಗ, ಕದಂಬ, ಪಿರಿಯಡ್, ಅವಲೋಕನ ೧೯೮೫, ಪು. ೫೦-೫೭. ಇಲ್ಲೂ ಈ ಅವಶೇಷಗಳ ಕುರಿತು ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ತೀರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಕಟ್ಟಡ ವಸ್ತುಗಳಾದ್ದರಿಂದ, ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದವೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು. ಗುಪ್ತ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲೇ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದವೆಂಬುದು ಭಾರತೀಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಿದರ್ಶಿತ ಸತ್ಯ.
2. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಳ್ಳಿಗಾವಿ, ನೇರಲಗಿ, ಕುಪ್ಪಗಡ್ಡೆ ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅ.ಸುಂದರ, ಅವರು ಇಂಥ ಚಾಲುಕ್ಯ ಪೂರ್ವ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಕುರಿತು ವರದಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ನೋಡಿ : ಇಂಡಿಯನ್ ಆರ್ಕಿಯಾಲಜಿ-ಎ ರಿವ್ಯು, ೧೯೭೪-೭೫, ಪು.೧೭,ಹಾಗೂ ಕರ್ನಾಟಕ ಭಾರತಿ.೮-೧, ೧೯೭೬ ಪು.೧೧ ರಿಂದ.

ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಡೀ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಒಂದು ನಗರೀಕರಣ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವೇಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಿತು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಈ ರೀತಿ ಭೌತಿಕ ಉಚ್ಛ್ರಾಯದ ಜೊತೆಗೇ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜಕೀಯ ಮತ್ತು ಧಾರ್ಮಿಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳೂ ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಬಂದವು. ಇಂಥ ಶ್ರೀಮಂತ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಳುವಲ್ಲಿ ಚಾಲುಕ್ಯ, ಕಳಚೂರ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ಯಾದವ ರಾಜರು ವಿಶೇಷ ಮುತುವರ್ಜಿ ವಹಿಸಿದರು. ಸ್ಥಳೀಯ ಮಂಡಳೇಶ್ವರರು, ದಂಡನಾಯಕರು, ಮಂತ್ರಿಗಳು, ಪ್ರಧಾನಿಗಳು, ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಜೊತೆಗೇ ಉದ್ದರೆ, ಬಂದಳಿಕೆ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ೧೨-೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಅರಸುಮನೆತನಗಳೂ ತಲೆಯೆತ್ತಿದವು. ಈ ಕಾಲದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನೂರಾರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಹಾಗೂ ಆಳರಸರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಾತ್ಮಕವಾಗಿ ದಾನ ನೀಡಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವರಲ್ಲದೇ ಹೈವೆ, ಸಾಂತಳಿಗೆಗಳ ಅರಸರು, ಚಾಲುಕ್ಯ, ಕಳಚೂರ್ಯ, ಹೊಯ್ಸಳ ಹಾಗೂ ಯಾದವ ರಾಜರು ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಖುದ್ದಾಗಿಯೂ ದಾನಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಬೆಳೆದ ದೇವಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಧಾರ್ಮಿಕ ಮುಖಂಡರೂ ಕಾರಣವಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶೈವ (ಕಾಳಾಮುಖ ಪಂಥ) ಮುನಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣ ಹಾಗೂ ಉಸ್ತುವಾರಿಗೆ ಕಾರಣರಾದರು[3]. ಜೈನ ಮಠಗಳೂ ಮಹತ್ವದ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತವೆ. ಜೊತೆಗೆ ಅಗ್ರಹಾರಗಳೂ ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾದವು. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಕ ದೇವತೆಗೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ, ವಿನಿಯೋಗ ಹಾಗೂ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಇವರು ವಹಿಸಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ದೇವಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೀಗೆ ತೀರ ಹದವಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ನಂತರ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ಇಲ್ಲದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ೨೦೦ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳು ಇದ್ದ ಬಗ್ಗೆ ಶಾಸನಾಧಾರ ಹಾಗೂ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಆಧಾರಗಳಿವೆ[4]. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಿನ್ನ ಗಾತ್ರಗಳ ಹಾಗೂ ಮಹತ್ವದ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಬಳ್ಳಿಗಾವಿಯ ಕೇದಾರೇಶ್ವರ, ಕುಬಟೂರಿನ ಕೋಟೀಶ್ವರ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತೀ ಮಹತ್ವವಾಗಿ ಬೆಳೆದವು. ಇಂಥ ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮಠ, ಸತ್ರ, ಪಾಠಶಾಲೆ, ಹಾಗೂ ಇತರ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ಪರಿವಾರ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಸಂಸ್ಥೆಗಳೇ ಆಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಕೇವಲ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನೊಂದೇ ಹೊಂದಿದ ತೀರ ಸಣ್ಣ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಇದ್ದವು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಎಲ್ಲ ಸಣ್ಣ-ದೊಡ್ಡ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣವೂ ಒಂದೇ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಭಿನ್ನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಆಶ್ರಯದಾತರ ಅಭಿರುಚಿ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ವಾಸ್ತು ನಿರ್ಮಾಣವೂ ನಡೆಯಿತು. ಹಾಗಾಗಿ ಪೂರ್ಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ಜೊತೆಗೇ ಅರ್ಧಶಿಲೆ, ಅರ್ಧ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಂದವು. ಇನ್ನುಳಿದ ಸಣ್ಣಪುಟ್ಟ ದೇವಾಲಯಗಳು ಪೂರ್ಣ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು.

ಒಂದು ದೇವಾಲಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಶಿಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಸುವುದು ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಯ ಕೆಲಸವಾಗಿ, ಶಾಸನವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವ ಮಟ್ಟದ್ದಾಗಿತ್ತು. ೧೧-೧೨ನೆಯ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಸುವ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಿಲಾಮಯಮಂಮಾಡಿಸಿ ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುತ್ತವೆ[5]. ಅಂದರೆ ಈಗಾಗಲೇ ಇರುವ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಶಿಲಾಮಯ

---

3. ಆರ್.ಎನ್.ನಂದಿ., 'ಒರಿಜಿನ್ ಎಂಡ್ ನೇಚರ್ ಆಫ್ ಶೈವೈಟ್ ಮೊನಾಸ್ಟಿಸಿಸಂ : ದಿ ಕೇಸ್ ಆಫ್ ಕಾಳಾಮುಖಾಸ್, ಇಂಡಿಯನ್ ಸೊಸೈಟಿ, ಹಿಸ್ಟಾರಿಕಲ್ ಪ್ರೋಬಿಂಗ್ಸ್', ಪೀಪಲ್ಸ್ ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸ್, ನ್ಯೂ ದೆಹಲಿ, ೧೯೭೪, ಪುಟ ೧೭೬-೧೯೦.

4. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕನಿಷ್ಟವಾದರೂ ೨೦೦ರಷ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕರು ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲೇ ೧೨೦ರಷ್ಟನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ (ಇನ್ನೂ ಅಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ) ೧೭೫ರಷ್ಟನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸನೋಕ್ತ ದೇವಾಲಯಗಳು ಈಗ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲೇ ಇಲ್ಲ, ಅದರಂತೇ ನಮಗೆ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಇಂದು ಸಿಗುವ ಅನೇಕ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಶಾಸನಗಳೇ ಇಲ್ಲ ಅಥವಾ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ.

5. ಎಪಿಗ್ರಾಫಿಯಾ ಕರ್ನಾಟಿಕಾ, ೭,ಭಾಗ ೧, ಶಿಕಾರಿಪುರ ನಂ.೧೩೭, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೦೬೮ 'ಶಿಳಾಕರ್ಮಮಂ ಮಾಡಿಸಿ'. ನಂ. ೨೪೨, ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧೬೩ 'ಕಲ್ಪೆಸ ಮಾಡಿಸಿ'; ಭಾಗ ೨, ಸೊರಬ ೨೩೭, ೧೧೪೩ ಶಕ ಕಲುವೆಸನ ಮಾಡಿಸಿ ; ಸೊರಬ ೩೨೫, ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧೭೮ 'ಶೈಳದಿಂ ಮಾಡಿಸಿ'. ಈ ಮುಂತಾದ ಶಾಸನಗಳೆಲ್ಲ ೧೧-೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರ ಕೆಲಸಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದವು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಾಸ್ತುಶೈಲಿ ಕೂಡ ಆ ಕಾಲದವೇ ಎಂಬುದು ಈಗ ಉಳಿದು ಬಂದ ದೇವಾಲಯಗಳಿಂದ ದೃಢಪಡುತ್ತದೆ.

ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ಅವು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಲಾಮಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಸುವುದು ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಮಟ್ಟದ ಆಶ್ರಯ ಎಂಬ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಅಂಥ ಶಾಸನಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಅದರರ್ಥ ಶಿಲಾಮಯ ವಲ್ಲದ ದೇವಾಲಯಗಳೂ ಅಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಶಿಲಾಮಯವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅಧಿಕ ವೆಚ್ಚದ ಕೆಲಸವೂ ಆಗಿತ್ತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಇತ್ತು ಎಂಬುವುದು ಪ್ರಾಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರ ವರದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಕ್ರಮೇಣ ಮಹತ್ವವನ್ನು, ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಶಿಲಾಮಯವಾಗ ತೊಡಗಿದವು. ಆದರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು ಇವುಗಳ ಜೊತೆ-ಜೊತೆಗೇ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದದೊಂದೇ ಅಲ್ಲ ಶಿಲೆ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರವೂ ಬೆಳೆಯಿತು. ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳ ಒಂದು ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಈ ವಿಷಯ ಇನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ವರ್ಗೀಕರಿಸಬಹುದು.

(೧) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು[6]. (೨) ಕಲ್ಲು ಹಾಗೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಮಿಶ್ರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು (೩) ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಮತ್ತು (೪) ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಹೆಂಚುಗಳು.

೧) **ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗುಡಿಗಳು:** ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ಇಂದು ಯಾವುವೂ ಕಂಡು ಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೀರ ಸಣ್ಣ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗುಡಿಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಬಹುಶಃ ಇವು ಸಣ್ಣವಿದ್ದುದರಿಂದ ಹಾಗೂ ಕೇವಲ ಇಟ್ಟಿಗೆಯವಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ನಶಿಸಿವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ ನೀಡುವ ಒಂದು ಸ್ಥಳ ಎಂದರೆ ಬಳ್ಳಿಗಾಮಿಯಿಂದ ಕೇವಲ ೩-೪ ಕಿ.ಮೀ. ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮಳೂರಿನ ಹಕ್ಕಲಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅವಶೇಷ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಸಾಲಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೂರು ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳಿವೆ. ತಳಪಾಯ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ಒಂದೊಂದು ಕಲ್ಲಿನ ಲಿಂಗ ಹಾಗೂ ಅದಕ್ಕೆದುರಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನ ಬಸವಗಳು ಕಾಣಸಿಗುತ್ತವೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಳತೆ ೨೦×೨೦×೬ ಸೆಂ. ಮೀ. ಇದೆ. ಇನ್ನುಳಿದವು ಅಳೆಯಲಿಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ.

ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರುವ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲೇ ಇಂದಿನ ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಗುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು. ಅಂದರೆ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯ ವಾಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕೆಡವಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿದ್ದನ್ನು ಇದು ಸೂಚಿಸ ಬಹುದು. ಇಂಥ ಆಧಾರಗಳು ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ತಲ್ಲೂರು (ಕಲ್ಲಪ್ಪ), ತೊರವಂದ (ಬಯಲು ಬಸವಣ್ಣ), ಕೊಡಕಣಿ (ಈಶ್ವರ), ಕುಪ್ಪಗಡ್ಡೆ (ನೀಲಕಂಠೇಶ್ವರ) ಹುರುಳಿ (ಕಲ್ಲಪ್ಪ) ಹಾಗೂ ಎಣ್ಣೆಕೊಪ್ಪಗಳಲ್ಲಿ, ಶಿಖಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಎಳಗೇರಿ (ಕಲ್ಲೇಶ್ವರ), ಹಿರೇಮಾಗಡಿ ಹಾಗೂ ಅಡಗಂಟಿ (ಈಶ್ವರ)ಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ತೊರವಂದದಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಹಳೇಗುಡಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಿತ್ತುಹಾಕಿ ಹೊಸಗುಡಿಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸುತ್ತಮುತ್ತೆಲ್ಲ ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ನೋಡಲಿಕ್ಕೆ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರ ವೈವಿಧ್ಯ ೩೮ × ೨೦×೭.೫ ರಿಂದ ೨೨×೨೩×೮ ಸೆಂ. ಮೀ. ಯವರೆಗೆ ಇದೆ. ಜೊತೆಗೇ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕುಮುದಕ್ಕೆ ಬಳಸಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯೊಂದು ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಇದು ೩೪×೨೩×೭ ಸೆಂ. ಮೀ. ಇದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಹಲವು ಚಾಲುಕ್ಯ ಪೂರ್ವದವೂ ಇರಬಹುದು. ಖಚಿತ ಕಾಲಗಣನೆಯನ್ನು ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ.

---

6 ರು. ಮ. ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ, ''ಧಾರವಾಡ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಕಂಡುಬಂದ ಕೆಲವು ಮಹತ್ವದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು'' ಇತಿಹಾಸ ದರ್ಶನ, ೬, (೧೯೯೧), ಪು. ೭೦ ರಿಂದ ೭೬. ಇಲ್ಲಿ ಲೇಖಕರು ಚಿಕ್ಕೇರೂರು, ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಈ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ೧೧-೧೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದವು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಾರೆ ಹಾಗೂ ೧೧-೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಕಟ್ಟಡ ಕಟ್ಟಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳ ನೆಲಗಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳ ಅವಶೇಷಗಳು ಅದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದವಾಗಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ರೀತಿಯ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅವಶೇಷಗಳ ಕಾಲದ ಕುರಿತು ನಿಖರತೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಎರಡನೇ ರೀತಿಯ ಅವಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲೇ ಆಗಿರಬೇಕೆಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕರ ತರ್ಕಕ್ಕೆ ಸರಿಯೆನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ೧೦-೧೧ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಮುಂದುವರಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ತಂತ್ರ ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿಯಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ತರ್ಕಿಸುವುದು ಈಗ ಸಿಕ್ಕ ಆಧಾರಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಸರಿಯಲ್ಲ.

೨) ಕಲ್ಲಿನ ಹಾಗೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಮಿಶ್ರ ನಿರ್ಮಾಣಗಳು: ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಹಿರೇಕೆರೂರಿನ ಜನಾರ್ಧನ ದೇವಾಲಯ, ಬಾರಂಗಿ ಕೆರೆಯ ಒಡ್ಡಿನ ಕೆಳಗೆ ಇರುವ ಮೂರು ದೇವಾಲಯಗಳು ಹಾಗೂ ಕಲ್ಲಪ್ಪನ ದೇವಾಲಯ, ಹಿರೇಮಾಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದೇವಾಲಯ ಗಳೂ, ತೆವರ ತೆಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಸದಿಗಳು, ಎಲೆವಾಳದಲ್ಲಿ ಹಕ್ಕಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಈಶ್ವರ ಗುಡಿ, ಮಡಲೂರಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ದೇವಾಲಯಗಳು, ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಸಂಡದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಈಶ್ವರ ಗುಡಿಗಳು, ಹಾಗೂ ಚಿಕ್ಕೇರೂರು, ಕಣಸೋಗೆ, ಭರತನಕೊಪ್ಪ, ಬೇಗೂರು, ಮುಗಳಗೆರೆ, ಕಪ್ಪನಹಳ್ಳಿ, ನೇರಲಿಗೆ, ಬಸವನಂದಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಇವು ೧೧-೧೩ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಶೈಲಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳಾಗಿವೆ. ತಲವಿನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಸುಕನಾಸಿಗಳ ನಂತರ ರಂಗಮಂಟಪ (ಗೂಢ ಮಂಡಪ) ಇರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ದೇವಾಲಯಗಳು ದ್ವಿಕೂಟ ಅಥವಾ ತ್ರಿಕೂಟದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಧಿಷ್ಠಾನ (ಕಲ್ಲಿನದಿದ್ದರೆ) ಸ್ತಂಭಗಳು ಭಿತ್ತಿಸ್ತಂಭಗಳು, ಬಾಗಿಲುಗಳು ಎಲ್ಲ ಚಾಲಕ್ಯ ಶೈಲಿಯಲ್ಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಬಳಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅ) ಭಿತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಆ) ಶಿಖರಗಳಿಗೆ.

೨. ಅ) ಭಿತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಬಳಕೆ: ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಸ್ತಂಭಗಳು ಹಾಗೂ ಅಂಕಣದ ಹಂದರವನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ, ಗೋಡೆಗಳು, ಬರುವಲ್ಲೆಲ್ಲ ಇಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ಬಳಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗೋಡೆಗಳು ೮೦ ರಿಂದ ೯೦ ಸೆಂ.ಮೀ. ರಷ್ಟು ಅಂದರೆ, ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಗೊಡೆಗಳಷ್ಟೇ ದಪ್ಪ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳು ಕೇವಲ ರಂಗಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ, ಅಥವಾ ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವ ಕೂಟಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬಳಕೆಯಾಗಿವೆ. ಇಂದು ಇಂಥ ಹಲವು ದೇವಾಲಯ ಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಾಶವಾಗಿದ್ದು, ಕೇವಲ ಭಿತ್ತಿ-ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮಂಟಪಗಳ, ದೇವಾಲಯಗಳ ಹಂದರ ಮಾತ್ರ ನಿಂತುಕೊಂಡಿದೆ. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗೋಡೆಗಳು ಉಳಿದು ಬಂದಲ್ಲಿ, ಅದರ ಹೊರಮೈಯನ್ನು ನೋಡಲು ಸಿಗುವುದು ಅಪರೂಪ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂಥ ದೇವಾಲಯಗಳ ಹೊರ ಮೈ ಮಣ್ಣಿನ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಹೂತು ಹೋಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಆದದ್ದೋ ಇಲ್ಲ, ಈ ದೇವಾಲಯಗಳು ಬೀಳದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸಲು ನಂತರದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗರು ಮಾಡಿದ ಉಪಾಯವೋ ಎಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ.

ಕೆಲವೇ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗೋಡೆಗಳ ಹೊರಭಾಗವನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುವ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಬೇಗೂರಿನ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯ ಒಂದು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲವಾಗಿದ್ದು, ರಂಗ ಮಂಟಪದ ಮೂರು ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೂಟಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರದ ಎದುರು ಭವ್ಯ ಸಭಾಮಂಟಪವಿದೆ. ಈ ಸಭಾಮಂಟಪ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದು, ಹದಿನಾರು ಕಕ್ಷಾಸನ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು, ೧೬ ಮಧ್ಯ ಅಂಕಣದ ಸ್ತಂಭಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಕೇಂದ್ರ ಗರ್ಭಗುಡಿಯ ಭಿತ್ತಿ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಪಾರ್ಶ್ವ ಗುಡಿಗಳ ಭಿತ್ತಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಳತೆ ೩೪×೨೦×೭.೫, ೨೨×೨೨×೬, ೨೯×೧೮×೬ ಸೆಂ.ಮೀ.ಗಳಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಭಿತ್ತಿಯ ಹೊರಭಾಗ ಭಿತ್ತಿಸ್ತಂಭಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ಕೂಟಗಳ ಶಿಖರ ಕೂಡ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದು ಈಗ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಟು ಭವ್ಯವಾದ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪಾರ್ಶ್ವ ದೇಗುಲಗಳು ಏಕೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟವು ಎಂಬುದು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯ ದೇವಾಲಯವೆಂದರೆ ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಮಡಲೂರಿನ ಮೂಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಗೋಡೆಗಳೆಲ್ಲ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಇದು ಮೂಲತಃ ಚತುಷ್ಕೂಟಾಚಲವಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೂಟದ ಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಇತ್ತು. ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಳತೆ ೩೩×೨೪×೭, ೨೦×೨೦×೭.೫, ೧೮×೧೮×೬ ಮುಂತಾಗಿ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರ ಭಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹೂತುಹೋಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ರಂಗಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲೇ ದೇವಕೋಷ್ಠಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇವು ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾ ಕೋಷ್ಠಗಳಂತೇ ಇರದೇ ಸರಳವಾದ ಕೋರ್ಬೆಲ್ ಕಮಾನಿನ ಗೂಡಿನಂತೆ ಇವೆ.

ಸೊರಬ ತಾಲ್ಲೂಕಿನ ಹಂಚಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಡಪದ ಸುತ್ತ ಗೋಡೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗ ಉಳಿದುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಸುಕನಾಸಿಯ ಸುತ್ತ ಗೋಡೆ ಇದೆ. ಈ ಗೋಡೆಯ ಹೊರಮೈಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ದಿಂಡುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಈ ಗೋಡೆ ತೀವ್ರವಾಗಿ ಶಿಥಿಲವಾಗಿದ್ದು ಶೈಲಿಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗುರುತಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲೂ ಕಲ್ಲಿನ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಕುಮುದಗಳಂಥ ದಿಂಡುಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದು ತೊರವಂದದ ಬಯಲು ಬಸವಣ್ಣನ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಿಕಾರಿಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಬಂದಳಿಕೆಯ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರು ಇರುವ ಎರಡು ತ್ರಿಕೂಟಾಚಲಗಳಲ್ಲಿ (?) ಕೂಡ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಕೂಟಗಳ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲೇ ಇದೆ. ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಳತೆ ೩೨×೨೦×೭.೫, ೩೨×೨೨×೭.೫, ೩೦×೨೧×೭.೫, ೨೪×೨೦×೮, ೨೧×೨೧×೬ ಸೆಂ.ಮೀ. ಗಳಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲಿನ ಕೆತ್ತನೆಗಳು ಯಾವುದೇ ಶಿಲಾದೇವಾಲಯಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆ ಇಲ್ಲ. ಹಂಚಿಯ ಈಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ರಂಗಮಂಟಪದ ಅಂಕಣದ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬಹಳ ಸುಂದರವಾಗಿವೆ. ಅಂದರೆ ಅಗತ್ಯವಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶಿಲ್ಪಕಲಾ ನೈಪುಣ್ಯತೆಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ.

೨ ಆ) ಶಿಖರದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು: ಶಿಖರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದ ದೇವಾಲಯಗಳು ತೆವರತೆಪ್ಪದಲ್ಲಿ, ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ, ಬೇಗೂರು, ಹಿರೇಮಾಗಡಿ, ಬಾರಂಗಿ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇಂಥ ಶಿಖರಗಳು ಈಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಹಾಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪೂರ್ಣ ರೂಪವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ತೆವರತೆಪ್ಪದ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ ಜೈನ ದೇವಾಲಯವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಗೆಯವರೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಲ್ಲನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ಶಿಖರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯದೇ ಅವಶೇಷವಿದೆ. ಇವುಗಳ ಅಳತೆ ೩೩×೨೦×೭, ೨೧×೧೩×೬.೫ ಮುಂತಾಗಿ ಇದೆ. ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಾಲು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೋದಂತೆಲ್ಲ ಮೆಟ್ಟಲು ಮೆಟ್ಟಲಾಗಿ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಪಿರಾಮಿಡ್ಡಿನ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅವುಗಳ ಜೋಡಣೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗರ್ಭಗೃಹ, ರಂಗಮಂಡಪ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೇರಿಸುವಂತೇ ಒಂದೇ ರಾಶಿಯಾಗಿ ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯ ಗಳಲ್ಲೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ. ಹಿರೇಕೆರೂರು ತಾಲೂಕಿನ ಸಾತೇನಹಳ್ಳಿಯ ಸೋಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಖರ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಣ್ಣಿನ ರಾಶಿಯ ನಡುವೆಯೂ ತೆವರತೆಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಂಥ ಜೋಡಣೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಶಿಖರವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಇಲ್ಲ, ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಖರದ ಒಡಲಿನಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಈ ರೀತಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ತುಂಬಿದ್ದಾರೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹವೂ ತಾಳುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಿಥಿಲವಾದ ಕಲ್ಲಿನ ಶಿಖರಗಳ ಒಳಗೆಲ್ಲೂ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕರು ನೋಡಿಲ್ಲ.

೩) ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಕಟ್ಟಡಗಳು: ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಕಲ್ಲಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ, ಹಾಗೂ ಇತರ ದೇವಾಲಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಕಾರ ಹಾಗೂ ದ್ವಾರಗೋಪುರಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಾಧ್ಯತೆ ಇದೆ. ಇಂಥ ಒಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಉದಾಹರಣೆ ಸೊರಬ ತಾಲೂಕಿನ ಕೋಡಕಣಿಯ ಸಿದ್ಧರಾಮೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ದಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಕಲ್ಲಿನದಾಗಿದ್ದು ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೊಡೆಯ ಕುರುಹುಗಳಿವೆ. ಇವು ಮೂಲತಃ ಒಂದು ಪ್ರಾಕಾರದ್ದಾಗಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎದುರು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಪ್ರವೇಶ ಗೋಪುರದ ತಳಪಾಯ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರದ ಎರಡೂ ಕಡೆ ಎರಡು ಕೋಣೆಗಳು ಅಥವಾ ಅಂತಹ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಇದ್ದುದಂತೂ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅಳತೆ ೨೨×೧೮×೭.೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಈ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಕಾಲಮಾನ ಕೂಡ ಸಧ್ಯಕ್ಕೆ ಅಧಿಕೃತವಾಗಿಲ್ಲ.

೪) ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಹೆಂಚುಗಳು: ಈ ಕಾಲದ ಹೆಂಚುಗಳಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದಷ್ಟು ಗಮನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ ಎನಿಸುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ಅನ್ವೇಷಣೆ ಹಾಗೂ ಉತ್ಖನನದ ವರದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮಾದರಿಯ ಹೆಂಚುಗಳ ಕುರಿತು ವರದಿ ನನ್ನ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬಂದಿಲ್ಲ[7]. ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಮೇಲೆ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ ಎಲ್ಲ

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲೂ, ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೂ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಜೊತೆಗೇ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಹೆಂಚುಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಸಿಗದೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಇವು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗಿಂತ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿ ಹೆಂಚುಗಳು ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಹೆಂಚುಗಳು ಶಾತವಾಹನದ ಕಾಲದ ಹಂಚುಗಳಂತೆಯೂ ಇಲ್ಲ, ವಿಜಯನಗರೊತ್ತರ ಕಾಲದ ಹೆಂಚುಗಳಂತೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಇವನ್ನು ಅನೇಕ ಸಾಂದರ್ಭಿಕ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಕದಂಬ ಕಾಲದಿಂದ ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನವು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು.

ಇಂಥ ಹೆಂಚುಗಳು ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಕರಾವಳಿಯ ಹೈಗುಂದದಲ್ಲೂ, ಚಿಕ್ಕಮಗಳೂರಿನ ಅಸಂದಿಯಲ್ಲೂ ಸಿಗುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡೂ ನಿವೇಶನಗಳೂ ಕದಂಬ-ಕಲ್ಯಾಣಿ ಚಾಲುಕ್ಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು. ಇಂಥ ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಶಿರಸಿಯ ಗುಡ್ನಾಪುರದಲ್ಲೂ ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕರು ನೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವುಗಳ ಗಾತ್ರ ವೈವಿಧ್ಯತೆ ಅಧಿಕವಾಗಿದೆ. ಹೈಗುಂದದ ಹೆಂಚುಗಳು ೨೦×೧೨, ೧೮×೧೪ ಸೆಂ.ಮೀ.ಗಳ ಅಳತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೆ ಆಸಂದಿಯವು ೫.೫×೧೦ ಸೆಂ.ಮೀ.ಯಷ್ಟು ಚಿಕ್ಕದಾಗಿವೆ. ನಾಗರಖಂಡ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮೂರು ಅಳತೆಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ೨೪.೫×೧೦, ೧೮×೯, ೨೨×೧೦.೫ ಸೆಂ.ಮೀ. ಇದಕ್ಕೂ ಸಣ್ಣ ಹೆಂಚುಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಹೆಂಚುಗಳೆಲ್ಲ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಅವುಗಳ ಆಕಾರ ಏಕರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಇವೊಂದು ಸಾಪೇಕ್ಷ ಕಾಲಗಣವೆಯ ಮಾನದಂಡಗಳಾಗಿ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಸಹಾಯವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಹೆಂಚುಗಳ ಎರಡೂ ಮೈ ಸಮತಲವಾಗಿದ್ದು ಒಂದು ತುದಿ ಬಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ತುದಿ ನೇರವಾಗಿ ಇರಬಹುದು ಇಲ್ಲ ಚೂಪಾದ ಅಥವಾ ಅರ್ಧ ವರ್ತುಳಾಕಾರದ ದಳದಂಥ ತುದಿ ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಧಳಗಳಂಥ ತುದಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಈ ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಆಗಿನ ಕಾಲದ ಕಟ್ಟಡಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದು ತಿಳಿದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಂದೆರಡು ಶಿಲ್ಪಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಂಚಿನ ಮಾಡುಗಳ ಚಿತ್ರಣವನ್ನು ಹೋಲುವ ಅಲಂಕಾರಗಳಿವೆ. ಬಂದಳಿಕೆಯ ಶಾಂತಿನಾಥ ಬಸದಿಯಲ್ಲಿ ಸುಕನಾಸಿಯ ಅಂಕಣದ ಒಳಭಾಗದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗ ಚೌಕಾಕಾರದ ಚಿತ್ರದ ಫಲಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದು ಅದರ ನಾಲ್ಕೂ ಬದಿಗಳಿಗೆ ಇಳಿಜಾರಾದ ಮಾಡುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾಡುಗಳ ಮೇಲೆ ನಾವು ಈ ಮೇಲೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಹೆಂಚುಗಳ ಎರಡು ಸಾಲುಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುಶಃ ಇದನ್ನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಲಾತ್ಮಕವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಪದ್ಮದಳಗಳಂತೆ ಕಾಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇಂಥ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಇಂಥ ಹೆಂಚುಗಳು ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (೧೩ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ) ಇದ್ದವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದು.[8]

ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ :

ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವ ಸಮಸ್ಯೆ ಹಾಗೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಆಯತಾಕಾರದವು ಹಾಗೂ ಚೌಕದವು ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಇವುಗಳ ದಪ್ಪ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ೭ ರಿಂದ ೮ ಸೆಂ.ಮೀ.ಯಷ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಉದ್ದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ೩೦ ರಿಂದ ೩೪ ಸೆಂ.ಮೀ. ಗಳಷ್ಟು ಉದ್ದ ಇದ್ದು ೨೦ ರಿಂದ ೨೪ ಸೆಂ.ಮೀ.ರಷ್ಟು ಅಗಲ ಇರುತ್ತವೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ೧೯ ಸೆಂ.ಮೀ. ಗಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಇದಕ್ಕೂ ನಿಖರವಾಗಿ ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಳತೆಯ ಮಾನದಂಡವನ್ನು ಕಾಣುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ. ಇದಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ಶಾತವಾಹನದ ಕಾಲದ ನಿವೇಶನಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವಡಗಾಂವ್--ಮಾಧವಪುರದ ಉತ್ಖನನಕಾರರ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಅಳತೆ ೪೫×೨೨×೮, ೫೨×೨೭×೧೦, ೩೪×೩೭×೧೦, ೨೪×೨೫×೮

---

7. ಇಂಥ ಹೆಂಚುಗಳನ್ನು ಅ.ಸುಂದರ ಅವರು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರಂತೆ. ಅವರೇ ಮುಖತಃ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇವು ಕದಂಬ ಕಾಲದಿಂದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಕಾಲದವರೆಗಿನವು ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.
8. ಈ ಬಸದಿ ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇತ್ತೆಂಬುದು ಶಾಸನಾಧಾರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ನಂತರ ೧೦೭೫ರಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ೧೨೦೪ರಲ್ಲಿ ಅವರ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗಳಾದದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ೧೨೦೪ರಲ್ಲಿಅದರ ಕಲ್ಲಿನ ಮಂಡಪವನ್ನು ಮಾಡಿಸಲಾಯ್ತು ಈ ಬಸದಿಯ ವಿಮಾನ ವಿನ್ಯಾಸ ಈಗಿರುವಂತೆ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದ್ದಾಗಿರಲಿಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ನೋಡಿ ಎ.ಕ.೭,೧, ಶಿಕಾರಿಪುರ ನಂ. ೨೧೯,೨೨೧,೨೨೫.

ನಕ್ಷೆ - 1

ಸ್ಕೇಲ್

1 0 1 2 3 4 ಕಿ.ಮೀ

ಜಿಲ್ಲಾ ಗಡಿ ......

ತಾಲೂಕು ಗಡಿ ——

ನದಿ ≈≈

ತಾಲ್ಲೂಕು ಕೇಂದ್ರ ■

ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇಟ್ಟಿಗೆ, ಹೆಂಚುಗಳು ಸಿಕ್ಕಿದ ಸ್ಥಳಗಳು - ●

ಬನವಾಸಿ ನಾಗರಖಂಡ ಹಾಗೂ ಸಂತಳಿಗೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಪ್ರಾಕ್ತನಶಾಸ್ತ್ರೀಯ ನೆಲೆಗಳು (ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಹಾಗೂ ಹೆಂಚುಗಳು)

ಎಲೆವಾಳದ ಕಲ್ಲಪ್ಪನ ಗುಡಿಯ ರಂಗಮಂದಿರದ ಗೋಡೆ

ರಷ್ಟು ವೈವಿಧ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ[9]. ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳೇ ಕದಂಬ, ಗಂಗರ ಕಾಲದಲ್ಲೂ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಅಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ನಿಖರವಾದ ಅಳತೆ ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖಕರಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಶಿಕಾರಿಪುರದ ಸಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವಾಲಯವೊಂದರ ಅವಶೇಷದಲ್ಲಿ ೪೧×೩೦×೮ ಸೆಂ. ಮೀ.ಗಳಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಗಳಿವೆ. ಇವು ೧೦ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದವು ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಒಟ್ಟಾರೆಯಾಗಿ ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ಪರಿ ಶೀಲಿಸಿದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಿಗಿಂತ ಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದಿವೆ. ಈ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ತಯಾರಾಗುತ್ತಿದ್ದವು. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಶಿಲಾ ವಾಸ್ತುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗಾಗಿ ಶಾತವಾಹನ ಕಾಲದ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಣ್ಣ ಮಾನದಲ್ಲಿ

ತೆವರ ತೆಪ್ಪದ ಬಸದಿ(ನಂ.೨)ಯ ರಂಗಮಂಟಪದ ಗೋಡೆ

೧೨-೧೩ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿದ್ದವು. ಇದರಿಂದ ನಮಗೆ ತಿಳಿದುಬರುವುದೇನೆಂದರೆ ಕರ್ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಕಾಲೀನ ಇತಿಹಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡವಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಶೈಲಿಯೊಂದು ಬೆಳೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿತ್ತೆಂಬುದು. ಹಾಗಾಗಿ ವಿಜಯನಗರದ ವಾಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅದರ ವಿಫುಲ ಉಪಯೋಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಶಿಲಾ ವಾಸ್ತು ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಹಾಗೂ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೇ ಸೇರಿಸುವದು ಸರಿಯಾಗಲಾರದು.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಗರಖಂಡದ ಸುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳು ಹಾಗೂ ಹೆಂಚುಗಳು ೧೦ ರಿಂದ ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಭೌತಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಶಿಲಾದೇಗುಲಗಳು ಆ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯ ವಾಸ್ತುವಿನ ಒಂದು ಮುಖವಾದರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ. ಬಹುಶಃ ಇಂಥ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಬಳಕೆ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ೧೧-೧೨ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ದೇವಾಲಯ ನಿರ್ಮಾಣ ಚಟುವಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕಚ್ಚಾವಸ್ತುವಿಗೆ ಉಂಟಾದ ತೀವ್ರ ಬೇಡಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾಗಿ ಆಗಿರಬಹುದು.

(ಈ ಕ್ಷೇತ್ರಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನೊಂದಿಗಿದ್ದು ಸಹಕರಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ಪಾದರಾವ್ ಬಿಚ್ಚುಗತ್ತಿ, ಶ್ರೀ ಮಂಜುನಾಥ ಹಾಗೂ ಶ್ರೀ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯವರನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ನೆನೆಯುತ್ತೇನೆ).

0

9. ಅ.ಸುಂದರ : ''ಎ ಟೂ ಥೌಸಂಡ್ ಇಯರ್ ಓಲ್ಡ್ ಟೌನ್ ಎಂಡ್ ಇಟ್ಸ್ ಆರ್ಕಿಟೆಕ್ಚರ್ ಇನ್ ವಡಗಾಂವ್-ಮಾದವಪುರ ಇನ್ ಕರ್ನಾಟಕ'' ಮಧು, ಸಂ : ಎಮ್.ಎಸ್.ನಾಗರಾಜ ರಾವ್, ಆಗಮ ಕಲಾ ಪ್ರಕಾಶನ ದೆಹಲಿ, ೧೯೮೧, ಪುಟ ೯೬. ಆ ಕಾಲದ ಮಾದರಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗಾತ್ರ ೪೫×೨೨×೮ ಸೆಂ.ಮಿ. ಎಂದು ವರದಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.